МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет економіки, підприємництва та інформаційних технологій
Кафедра підприємницьких та соціальних технологій

Допущено до захисту
"____"_____2026 р.
Зав. кафедри, д.е.н., професор

_____Соколюк С.Ю.

Кваліфікаційна робота

РЕФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ

Виконав студент 4 курсу, 41-сз групи освітньої програми «Соціальне забезпечення» спеціальності 232 «Соціальне забезпечення» **Світличний Сергій Миколайович**

_____

Науковий керівник к.е.н.,

професор

Бурляй Олександр Леонідович

_____

Умань – 2026

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет економіки і підприємництва
Кафедра підприємництва та бізнес-технологій
Освітня програма Соціальне забезпечення
Спеціальність 232 Соціальне забезпечення
(код, назва)

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри

_____ _____
(підпис) (ініціали, прізвище)
"_____" _____2025 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ

Студенту **Світличному Сергію Миколайовичу**
(прізвище, ім'я, по батькові)

1.Тема роботи *«Реформування та розвиток пенсійної системи в Україні*

керівник роботи *БУРЛЯЙ Олександр Леонідович, к.е.н., професор*
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом по університету від "02" червня 2026 року № 01-06/207

2. Строк подання студентом роботи : *8 квітня 2026 року*

3. Вихідні дані до роботи**:** *нормативно-правові акти України, що регулюють сферу соціального забезпечення та соціального захисту населення, зокрема Конституція України, Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», Закон України «Про соціальні послуги», Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», а також інші нормативні документи, що визначають засади соціальної політики держави в умовах демографічних змін та старіння населення. Джерельну базу дослідження доповнюють навчальна та наукова література з питань соціального забезпечення, соціальної політики, демографії, економіки та державного управління, матеріали науково-практичних конференцій, періодичні та довідкові видання.*

4. Перелік питань, які потрібно розробити:

1. Теоретичні основи функціонування пенсійної системи .

2. Сучасний стан пенсійної системи України.

3. Напрями реформування та розвитку пенсійної системи України.

5. Перелік графічного матеріалу :*робота містить 13 таблиць та 3 рисунки.*

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

7. Дата видачі завдання *15.09.2025 р.*

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№з з/п	Назва етапів роботи	Строк виконання етапів проекту	Примітка
	Вибір теми кваліфікаційної роботи	12.09.2025	
	Одержання індивідуального завдання	15.09.2025	
	Складання календарного плану написання кваліфікаційної роботи	15.10.2025	
	Підготовка до виконання кваліфікаційної роботи - підбір та вивчення літератури - участь у виконанні науково-дослідних робіт - виконання курсових робіт - інші заходи	впродовж навчання	
	Уточнення теми кваліфікаційної роботи та календарного плану-графіка, виходячи зі специфіки базового підприємства, установи	12.11.2025р.	
	Підготовка: - першого розділу - другого розділу - третього розділу - висновків	грудень 2025р. січень-березень 2026р. квітень 2026р.	
	Доопрацювання кваліфікаційної роботи з урахування зауважень наукового керівника	Квітень 2026р.	
	Написання та оформлення роботи в остаточному варіанті	Травень 2026р.	
	Перевірка роботи на академічний плагіат	08.06.2026р.	
	Одержання відгуку наукового керівника	09.06.2026	
	Попередній захист роботи на кафедрі	15.06.2026	
	Затвердження роботи завідувачем кафедри	16.06.2026	
	Одержання рецензії	17.06.2026	
	Захист кваліфікаційної роботи	25.06.2026	

Студент _____ **Світличний С.М.**
(підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник роботи _____ **Бурляй О.Л.**
(підпис) (прізвище та ініціали

РЕФЕРАТ

*на кваліфікаційну роботу: «**Реформування та розвиток пенсійної системи в Україні**» студента факультету економіки, підприємництва та інформаційних технологій Уманського національного університету Світличного С.М.*

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю забезпечення фінансової стійкості та соціальної ефективності пенсійної системи України в умовах сучасних викликів. Демографічне старіння населення, скорочення частки економічно активних осіб, високий рівень тіньової зайнятості та хронічний дефіцит Пенсійного фонду значно ускладнюють функціонування пенсійної системи. Особливої гостроти ці проблеми набули в умовах повномасштабної війни, яка спричинила зниження доходів, зростання соціальних видатків та погіршення фінансової стабільності системи. У таких умовах виникає об'єктивна потреба у комплексному реформуванні пенсійного забезпечення, впровадженні ефективних механізмів його функціонування та адаптації до сучасних соціально-економічних реалій, що і визначає актуальність даного дослідження.

Загальний зміст роботи викладений на 51 сторінці комп'ютерного тексту. Робота містить 13 таблиць,.3 рисунки, кількість використаних джерел становить 62 наукові праці.

У першому розділі розглянуто теоретичні засади пенсійного забезпечення та моделі пенсійних систем у світі.

У другому розділі проаналізовано сучасний стан пенсійної системи України та діяльність Пенсійного фонду.

У третьому розділі визначено напрями реформування пенсійної системи, зокрема в умовах воєнного часу.

Резюме. *У кваліфікаційній роботі досліджено теоретичні засади функціонування пенсійної системи, проаналізовано сучасний стан пенсійного забезпечення в Україні та визначено основні напрями її реформування. Розглянуто сутність пенсійного забезпечення, охарактеризовано основні моделі пенсійних систем у світі та принципи їх побудови.*

Ключові слова: *пенсійна система, пенсійне забезпечення, Пенсійний фонд України, дефіцит, страхові внески, пенсійна реформа, накопичувальна система.*

Summary.*The qualification paper examines the theoretical foundations of the pension system, analyzes the current state of pension provision in Ukraine, and identifies key directions for its reform. The essence of pension provision is revealed, and the main models of pension systems and principles of their construction are characterized.*

Key words: *pension system, pension provision, Pension Fund of Ukraine, deficit, insurance contributions, funded system, pension reform.*

ЗМІСТ

ВСТУП ..... **Error! Bookmark not defined.**

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ ..... **Error! Bookmark not defined.**

1.1. Сутність і функції пенсійної системи**Error! Bookmark not defined.**

1.2. Моделі пенсійного забезпечення у світі**Error! Bookmark not defined.**

1.3. Принципи побудови сучасних пенсійних систем ..... **Error! Bookmark not defined.**

РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ..... **Error! Bookmark not defined.**

2.1. Структура пенсійної системи України**Error! Bookmark not defined.**

2.2. Аналіз діяльності Пенсійного фонду України**Error! Bookmark not defined.**

2.3. Основні проблеми функціонування пенсійної системи ..... **Error! Bookmark not defined.**

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ..... **Error! Bookmark not defined.**

3.1. Пенсійна реформа в Україні: етапи та результати**Error! Bookmark not defined.**

3.2. Проблеми та трансформація пенсійної системи України в умовах воєнного часу..... **Error! Bookmark not defined.**

3.3 Шляхи вдосконалення пенсійної системи України..... **Error! Bookmark not defined.**

ВИСНОВКИ ..... **Error! Bookmark not defined.**

ВСТУП

Система пенсійного забезпечення є однією з ключових складових соціальної політики держави, оскільки вона гарантує громадянам матеріальну підтримку у разі втрати працездатності, настання старості або інших соціальних ризиків. Ефективність функціонування пенсійної системи безпосередньо впливає на рівень соціальної стабільності, добробут населення та довіру громадян до державних інституцій. В умовах сучасних соціально-економічних трансформацій в Україні питання реформування пенсійної системи набуває особливої актуальності.

На сьогодні пенсійна система України функціонує під впливом комплексу структурних викликів, серед яких ключовими є демографічне старіння населення, зниження рівня народжуваності, значні масштаби трудової міграції та високий рівень тіньової зайнятості. Зазначені фактори призводять до дисбалансу між кількістю платників страхових внесків і одержувачів пенсій, що, у свою чергу, формує хронічний дефіцит Пенсійного фонду України та посилює залежність системи від державного бюджету.

Водночас повномасштабна війна, спричинена військовою агресією Російської Федерації проти України, стала додатковим потужним дестабілізуючим чинником для функціонування пенсійної системи. Воєнні дії призвели до суттєвого скорочення економічної активності, втрати робочих місць, масового переміщення населення як всередині країни, так і за її межі, а також до зменшення надходжень до системи соціального страхування. Одночасно зросли бюджетні витрати на соціальне забезпечення, що ще більше загострило проблему фінансової стійкості пенсійної системи.

Крім того, війна актуалізувала питання соціального захисту нових категорій населення, зокрема військовослужбовців, ветеранів війни, осіб з інвалідністю внаслідок бойових дій, а також членів сімей загиблих. Це створює додаткове

навантаження на систему пенсійного забезпечення та вимагає її адаптації до нових соціальних реалій.

У таких умовах існуюча солідарна система пенсійного забезпечення виявляє свою обмежену здатність забезпечувати достатній рівень пенсійних виплат і фінансову стабільність у довгостроковій перспективі. Це зумовлює необхідність поглиблення пенсійної реформи, зокрема впровадження повноцінного накопичувального рівня, розвитку недержавного пенсійного забезпечення та вдосконалення механізмів державного регулювання.

Реформування пенсійної системи України має здійснюватися з урахуванням як внутрішніх соціально-економічних умов, так і міжнародного досвіду. Більшість розвинених країн застосовують багаторівневі моделі пенсійного забезпечення, що поєднують солідарний, накопичувальний і добровільний компоненти, забезпечуючи таким чином диверсифікацію джерел пенсійних доходів та підвищення стійкості системи. Адаптація такого досвіду є важливим кроком на шляху модернізації пенсійної системи України.

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю комплексного аналізу сучасного стану пенсійної системи України в умовах воєнного часу, виявлення ключових проблем її функціонування та обґрунтування ефективних напрямів її реформування і розвитку. Особливої ваги ця проблема набуває в контексті повоєнного відновлення економіки та інтеграції України до європейського простору.

Метою даної роботи є дослідження сучасного стану пенсійної системи України, аналіз основних проблем її функціонування в умовах воєнних викликів та визначення перспективних напрямів реформування і розвитку.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких завдань:

- розкрити сутність та функції пенсійної системи;
- дослідити основні моделі пенсійного забезпечення;

- проаналізувати структуру пенсійної системи України;
- оцінити сучасний стан та проблеми функціонування Пенсійного фонду України;
- дослідити вплив воєнних факторів на пенсійну систему;
- вивчити міжнародний досвід реформування пенсійних систем;
- обґрунтувати напрями вдосконалення пенсійної системи України.

Об’єктом дослідження є пенсійна система України.

Предметом дослідження є економічні та організаційні механізми реформування пенсійної системи в умовах сучасних соціально-економічних та воєнних викликів.

У процесі дослідження використано такі методи: аналіз і синтез - для узагальнення теоретичних положень; статистичний аналіз - для оцінки сучасного стану пенсійної системи; порівняльний аналіз - для дослідження міжнародного досвіду; узагальнення - для формулювання висновків і пропозицій.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання при розробці заходів щодо вдосконалення пенсійної системи України з урахуванням викликів воєнного часу та потреб повоєнного відновлення.

Структура роботи зумовлена метою та завданнями дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ

1.1. Сутність і функції пенсійної системи

Пенсійна система є невід'ємним елементом соціальної політики держави, спрямованим на забезпечення матеріальної підтримки населення у разі настання соціальних ризиків, пов'язаних із втратою працездатності, старістю або втратою годувальника. Вона виступає важливим інструментом реалізації принципів соціальної справедливості та солідарності поколінь, забезпечуючи перерозподіл фінансових ресурсів між економічно активною та непрацездатною частинами населення [32; 37].

Згідно з чинним законодавством України, пенсійне забезпечення ґрунтується на системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яка визначає умови, порядок та механізми формування і виплати пенсій [24]. Відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», пенсійна система передбачає надання пенсійних виплат за рахунок страхових внесків громадян та роботодавців, що формують фінансову основу її функціонування.

У науковій літературі пенсійна система розглядається як сукупність економічних, правових та організаційних відносин, спрямованих на формування, розподіл і використання фінансових ресурсів для забезпечення громадян пенсійними виплатами [28; 35]. Такий підхід дозволяє розглядати пенсійну систему не лише як соціальний інститут, але і як важливий елемент фінансової системи держави.

Сутність пенсійної системи розкривається через її основні функції. Перш за все, це соціальна функція, яка полягає у забезпеченні мінімального рівня доходів для осіб, що втратили працездатність. Реалізація цієї функції сприяє зниженню

рівня бідності серед людей похилого віку та інших соціально вразливих категорій населення [13].

Не менш важливою є економічна функція, яка проявляється у перерозподілі національного доходу та впливі на макроекономічні процеси. Пенсійна система акумулює значні фінансові ресурси, які можуть використовуватися як джерело інвестицій, особливо в умовах розвитку накопичувальних елементів пенсійного забезпечення [35].

Окремо варто виділити регулюючу функцію, що полягає у впливі на ринок праці. Зокрема, пенсійна система може стимулювати або, навпаки, стримувати офіційну зайнятість населення, залежно від умов нарахування пенсій та рівня соціальних внесків [49]. Високий рівень тіньової зайнятості в Україні значною мірою знижує ефективність реалізації цієї функції.

Також важливою є стабілізаційна функція, яка проявляється у забезпеченні соціальної рівноваги в суспільстві. Регулярність пенсійних виплат сприяє підтримці платоспроможного попиту населення, що є особливо актуальним в умовах економічної нестабільності та кризових явищ [44].

З метою узагальнення теоретичних підходів до визначення функцій пенсійної системи доцільно систематизувати їх у вигляді таблиці 1.1.

Узагальнення наведених функцій свідчить, що пенсійна система виконує не лише соціальну роль, але й виступає важливим інструментом макроекономічного регулювання. Її вплив поширюється на фінансову систему держави, ринок праці та рівень соціальної стабільності суспільства.

Водночас ефективність реалізації зазначених функцій в Україні залишається обмеженою через низку структурних проблем. Зокрема, домінування солідарної системи, високий рівень тіньової зайнятості та демографічні диспропорції знижують здатність пенсійної системи повною мірою виконувати свої функції [55].

Таблиця 1.1

Основні функції пенсійної системи та їх характеристика

Функція	Зміст функції	Прояв в Україні
Соціальна	Забезпечення мінімального рівня доходів непрацездатного населення	Виплата пенсій за віком, по інвалідності, у разі втрати годувальника [24]
Економічна	Перерозподіл національного доходу між поколіннями	Формування та використання коштів Пенсійного фонду [48]
Регулююча	Вплив на ринок праці та мотивацію до легальної зайнятості	Залежність пенсії від страхового стажу та внесків [49]
Стимулююча	Заохочення громадян до участі у пенсійному страхуванні	Запровадження накопичувальної системи (планується) [42]
Стабілізаційна	Підтримка соціальної стабільності та платоспроможного попиту	Регулярність пенсійних виплат навіть в умовах кризи та війни [30]
Фіскальна	Зменшення соціальної напруги та навантаження на бюджет у довгостроковій перспективі	Часткове покриття дефіциту ПФУ з держбюджету

Джерело: складено автором на основі [13; 24; 42; 48; 49]

У контексті воєнного стану функціональне навантаження на пенсійну систему суттєво зросло. Вона виконує не лише традиційні соціальні функції, але й виступає інструментом підтримки економічної стабільності в умовах кризових явищ. Це ще раз підтверджує необхідність її подальшого реформування та адаптації до сучасних викликів.

У сучасних умовах функціонування пенсійної системи України зазнає значного впливу зовнішніх і внутрішніх факторів. Зокрема, демографічні зміни, що характеризуються старінням населення та зменшенням частки економічно активних громадян, створюють додатковий тиск на солідарну систему пенсійного забезпечення [55]. Це призводить до необхідності перегляду існуючих підходів до формування пенсійних прав та джерел фінансування пенсійних виплат.

Особливої уваги потребує вплив воєнних факторів на функціонування пенсійної системи. Повномасштабна війна в Україні спричинила суттєве скорочення надходжень до Пенсійного фонду через зменшення зайнятості та економічної активності населення. Водночас зросли витрати на соціальне забезпечення, включаючи пенсійні виплати новим категоріям отримувачів, що додатково загострює проблему фінансової стійкості системи [30].

Варто зазначити, що сучасна пенсійна система України має трирівневу структуру, яка включає солідарний, накопичувальний та добровільний рівні. Проте на практиці повноцінно функціонує лише солідарний рівень, тоді як накопичувальний компонент перебуває на етапі впровадження [42]. Це обмежує можливості диверсифікації джерел пенсійного забезпечення та підвищення його ефективності.

Таким чином, пенсійна система є складним багатофункціональним механізмом, який поєднує соціальні та економічні аспекти. Її ефективність визначається здатністю забезпечувати належний рівень соціального захисту

населення за умов фінансової стабільності та адаптації до сучасних викликів, зокрема демографічних змін і воєнних факторів.

1.2. Моделі пенсійного забезпечення у світі

Пенсійне забезпечення є важливою складовою соціально-економічної політики держави, а його ефективність значною мірою залежить від обраної моделі організації пенсійної системи. У світовій практиці сформувалися різні підходи до побудови пенсійних систем, що відображають специфіку економічного розвитку, демографічну ситуацію та особливості державного регулювання соціальної сфери. Аналіз цих моделей дозволяє визначити найбільш ефективні механізми функціонування пенсійних систем і адаптувати їх до національних умов.

У науковій літературі виділяють дві базові моделі пенсійного забезпечення - солідарну (розподільчу) та накопичувальну (капіталізовану), які у сучасних умовах дедалі частіше поєднуються у межах багаторівневих систем [6; 10]. Солідарна модель (Pay-As-You-Go) ґрунтується на принципі міжпоколінної солідарності, за яким поточні внески працюючого населення спрямовуються на фінансування пенсійних виплат нинішнім пенсіонерам. Такий підхід забезпечує відносну стабільність виплат і соціальну захищеність населення, однак є вразливим до демографічних змін, зокрема старіння населення та зменшення частки економічно активних громадян [43].

Накопичувальна модель передбачає формування індивідуальних пенсійних рахунків, на яких акумулюються внески громадян із подальшим інвестуванням цих коштів. Розмір пенсійних виплат у такій системі залежить від обсягу накопичених ресурсів і ефективності їх управління. Дана модель сприяє зниженню демографічного навантаження на пенсійну систему та стимулює розвиток фінансових ринків, однак водночас супроводжується ризиками, пов’язаними з інфляцією, нестабільністю економіки та нерівномірністю доходів населення [52].

З огляду на переваги та недоліки зазначених моделей, у більшості країн світу сформувалися багаторівневі пенсійні системи, які поєднують солідарний, накопичувальний та добровільний компоненти. Такий підхід дозволяє диверсифікувати джерела пенсійних доходів, підвищити фінансову стійкість системи та зменшити вплив окремих ризиків. Зокрема, перший рівень забезпечує базові соціальні гарантії, другий - формує обов'язкові накопичення, а третій - створює можливості для добровільного пенсійного забезпечення [44].

З метою узагальнення характеристик основних моделей пенсійного забезпечення доцільно представити їх порівняльний аналіз (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Порівняльна характеристика основних моделей пенсійного забезпечення

Критерій	**Солідарна модель**	**Накопичувальна модель**	**Багаторівнева модель**
Джерело фінансування	Поточні внески	Індивідуальні накопичення	Комбіноване
Залежність від демографії	Висока	Низька	Помірна
Рівень ризику	Низький	Високий	Середній
Справедливість	Відносна	Індивідуальна	Комбінована
Стійкість	Низька при старінні населення	Вища	Найвища
Приклади країн	Німеччина, Франція	Чилі	США, Швеція

Джерело: складено автором на основі [43; 44; 45]

Аналіз даних, наведених у таблиці, свідчить, що найбільш збалансованою є багаторівнева модель, яка дозволяє поєднати соціальну орієнтацію солідарної

системи з економічною ефективністю накопичувальних механізмів. Саме тому більшість розвинених країн поступово переходять до використання змішаних моделей пенсійного забезпечення.

Світовий досвід демонструє значну варіативність підходів до організації пенсійних систем. У країнах Європейського Союзу домінує багаторівнева модель із суттєвою роллю держави, тоді як у деяких країнах Латинської Америки було реалізовано радикальні реформи із переходом до накопичувальної системи. Водночас практика показує, що жодна модель не є універсальною, а її ефективність залежить від конкретних соціально-економічних умов.

З метою більш детального аналізу доцільно розглянути особливості пенсійних систем окремих країн (табл. 1.3).

Наведені дані свідчать про те, що більшість розвинених країн використовують комбіновані моделі пенсійного забезпечення, що дозволяє забезпечити баланс між соціальною справедливістю та фінансовою стійкістю. Зокрема, у Швеції ефективно функціонує система умовних накопичень, яка поєднує елементи солідарної та накопичувальної моделей, тоді як у США та Канаді значну роль відіграють приватні пенсійні фонди.

Водночас досвід Чилі демонструє, що повна орієнтація на накопичувальну модель може супроводжуватися зростанням соціальної нерівності, що потребує додаткового державного регулювання. У свою чергу, приклад Польщі свідчить про необхідність гнучкого підходу до реформування пенсійної системи з урахуванням економічних умов та фінансових можливостей держави.

Сучасні пенсійні системи стикаються з рядом глобальних викликів, серед яких ключовими є демографічне старіння населення, збільшення тривалості життя, нестабільність фінансових ринків та зростання тіньової економіки [45]. Крім того, додатковий вплив мають глобальні кризи, зокрема пандемія COVID-19 та військові

конфлікти, які негативно впливають на доходи населення та фінансову стійкість пенсійних систем.

Таблиця 1.3

Порівняльна характеристика пенсійних систем окремих країн світу

Країна	Тип системи	Основні рівні	Пенсійний вік	Особливості
Швеція	Багаторівнева (NDC + накопичувальна)	3 рівні	65-67 років	Система умовних накопичень, прив'язка до внесків
Німеччина	Солідарно-накопичувальна	3 рівні	65-67 років	Сильна роль держави + добровільні програми
США	Змішана	3 рівні	66-67 років	Розвинена система приватних фондів
Польща	Багаторівнева (реформована)	2-3 рівні	60/65 років	Часткова трансформація накопичувального рівня
Чилі	Накопичувальна	2 рівні	60/65 років	Індивідуальні пенсійні рахунки
Франція	Солідарна з елементами накопичення	2-3 рівні	62-64 роки	Високий рівень державного перерозподілу
Канада	Змішана	3 рівні	65 років	Поєднання державної та приватної систем
Велика Британія	Змішана	3 рівні	66 років	Автоматичне залучення до накопичень

Джерело: складено автором на основі [3; 10; 45; 50]

Таким чином, аналіз світових моделей пенсійного забезпечення дозволяє зробити висновок, що найбільш ефективною є багаторівнева система, яка поєднує різні механізми формування пенсійних доходів. Для України використання міжнародного досвіду є важливим напрямом удосконалення пенсійної системи, особливо в умовах сучасних соціально-економічних та воєнних викликів.

1.3. Принципи побудови сучасних пенсійних систем

Сучасні пенсійні системи формуються на основі комплексу принципів, які визначають їхню структуру, механізми функціонування та ефективність. В умовах глобальних соціально-економічних трансформацій і демографічних змін ці принципи зазнають еволюції, адаптуючись до нових викликів, зокрема старіння населення, нестабільності ринку праці та фінансових криз.

Одним із базових є принцип соціальної справедливості, який передбачає забезпечення мінімально гарантованого рівня пенсійних виплат для всіх громадян незалежно від їх доходів у працездатному віці. Реалізація цього принципу сприяє зменшенню соціальної нерівності та запобіганню бідності серед осіб похилого віку [35]. У більшості країн він реалізується через державні гарантії та механізми перерозподілу доходів.

Важливе значення має принцип солідарності поколінь, який лежить в основі розподільчих пенсійних систем і передбачає взаємну відповідальність між працюючим населенням і пенсіонерами. Водночас у сучасних умовах цей принцип доповнюється елементами індивідуальної відповідальності, що відображається у розвитку накопичувальних механізмів [43].

Не менш важливим є принцип страхового характеру пенсійної системи, згідно з яким розмір пенсійних виплат залежить від обсягу сплачених внесків і

тривалості страхового стажу. Такий підхід підвищує мотивацію громадян до легальної зайнятості та участі у системі соціального страхування [24].

Сучасні пенсійні системи також базуються на принципі фінансової стійкості, який передбачає збалансованість доходів і витрат пенсійних фондів у довгостроковій перспективі. Його реалізація є особливо важливою в умовах демографічного старіння, яке збільшує навантаження на систему пенсійного забезпечення [45]. Досягнення фінансової стійкості забезпечується шляхом реформування пенсійного віку, диверсифікації джерел фінансування та розвитку накопичувальних компонентів.

Значну роль відіграє також принцип диверсифікації, який передбачає використання різних джерел формування пенсійних доходів. Саме на цьому принципі ґрунтується побудова багаторівневих пенсійних систем, які поєднують державні, обов’язкові накопичувальні та добровільні елементи [44].

У контексті сучасних викликів особливої актуальності набуває принцип адаптивності, який означає здатність пенсійної системи реагувати на зміни економічного середовища, демографічної структури населення та соціальних потреб. Це передбачає гнучке регулювання параметрів системи, таких як пенсійний вік, розмір внесків і умови призначення пенсій.

Крім того, важливим є принцип прозорості та довіри, який забезпечує відкритість функціонування пенсійної системи та зрозумілість її механізмів для населення. Високий рівень довіри до пенсійної системи сприяє зростанню участі громадян у пенсійному страхуванні та розвитку недержавного пенсійного забезпечення.

З метою узагальнення основних принципів побудови сучасних пенсійних систем доцільно представити їх у структурованому вигляді (табл. 1.4).

Узагальнюючи наведені принципи, слід зазначити, що сучасні пенсійні системи формуються як складні багатокомпонентні механізми, які поєднують

соціальні та економічні функції. Їх ефективність визначається здатністю забезпечувати баланс між соціальним захистом населення та фінансовою стійкістю системи.

Таблиця 1.4

Основні принципи побудови сучасних пенсійних систем

Принцип	Сутність	Значення для системи
Соціальної справедливості	Гарантування мінімального рівня доходів	Зменшення бідності
Солідарності	Перерозподіл ресурсів між поколіннями	Соціальна стабільність
Страховий	Залежність пенсії від внесків	Мотивація до зайнятості
Фінансової стійкості	Баланс доходів і витрат	Довгострокова стабільність
Диверсифікації	Різні джерела пенсійних доходів	Зниження ризиків
Адаптивності	Гнучкість системи	Реакція на кризи
Прозорості	Відкритість і зрозумілість	Зростання довіри

Джерело: складено автором на основі [24; 35; 44; 45]

Для України дотримання зазначених принципів є особливо важливим у контексті реформування пенсійної системи. Зокрема, необхідним є поєднання принципів солідарності та індивідуальної відповідальності, розвиток накопичувального рівня та забезпечення фінансової стабільності Пенсійного фонду. В умовах воєнного стану додаткового значення набуває принцип

адаптивності, який дозволяє пенсійній системі функціонувати навіть за умов значних економічних і соціальних потрясінь.

Таким чином, принципи побудови сучасних пенсійних систем є теоретичною основою їх реформування та розвитку. Їх урахування дозволяє сформувати ефективну, стійку та соціально орієнтовану пенсійну систему, здатну відповідати сучасним викликам і забезпечувати належний рівень соціального захисту населення.

РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

2.1. Структура пенсійної системи України

Пенсійна система України є складним багаторівневим механізмом, який формується відповідно до законодавства у сфері соціального забезпечення та функціонує в умовах значних соціально-економічних і демографічних викликів. Її структура визначається положеннями Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та передбачає поєднання солідарного, накопичувального та добровільного рівнів пенсійного забезпечення [24].

Відповідно до сучасної концепції, пенсійна система України має трирівневу структуру, що відповідає міжнародним стандартам. Перший рівень становить солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, другий рівень передбачає накопичувальну систему, а третій рівень - добровільне недержавне пенсійне забезпечення.

Ключовим елементом пенсійної системи України є солідарний рівень, який фактично забезпечує основну частину пенсійних виплат. Його функціонування базується на принципі міжпоколінної солідарності, за якого працююче населення через сплату єдиного соціального внеску фінансує виплати пенсіонерам. Адміністрування цього рівня здійснює Пенсійний фонд України, який акумулює страхові внески та забезпечує своєчасну виплату пенсій [48].

Станом на останні роки в Україні спостерігається значний дисбаланс між кількістю платників внесків і пенсіонерів. За даними Пенсійного фонду України, кількість пенсіонерів становить понад 10 млн осіб, тоді як кількість офіційно зайнятих платників єдиного соціального внеску є недостатньою для забезпечення фінансової рівноваги системи [48]. Така ситуація свідчить про високий рівень демографічного та економічного навантаження на солідарну систему.

Солідарна система охоплює різні види пенсійних виплат, зокрема пенсії за віком, по інвалідності, у разі втрати годувальника, а також спеціальні пенсії. Водночас її ефективність значною мірою залежить від співвідношення працюючого населення і пенсіонерів, яке в Україні погіршується внаслідок старіння населення та міграційних процесів [55].

Другий рівень пенсійної системи - накопичувальний - передбачає формування індивідуальних пенсійних накопичень громадян. Його впровадження передбачене законодавством, однак станом на сьогодні він не функціонує у повноцінному форматі, що є однією з ключових проблем системи [42].

Третій рівень представлений системою недержавного пенсійного забезпечення, яка функціонує на добровільних засадах. Вона включає недержавні пенсійні фонди та інші фінансові установи. Проте рівень розвитку цього сегмента залишається низьким, що пов’язано з обмеженими доходами населення та недостатнім рівнем довіри до фінансових інституцій [26].

З метою узагальнення структури пенсійної системи України її основні рівні наведено в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Структура пенсійної системи України

Рівень	**Характеристика**	**Джерело фінансування**	**Стан розвитку**
I рівень (солідарний)	Загальнообов’язкове державне пенсійне страхування	ЄСВ, державний бюджет	Основний, функціонує
II рівень (накопичувальний)	Обов’язкові індивідуальні накопичення	Персональні внески	У процесі впровадження
III рівень (добровільний)	Недержавне пенсійне забезпечення	Добровільні внески	Слабо розвинений

Поряд із табличним узагальненням доцільно розглядати структуру пенсійної системи України як ієрархічну модель, у якій кожен рівень виконує окрему функцію, але водночас взаємодіє з іншими.

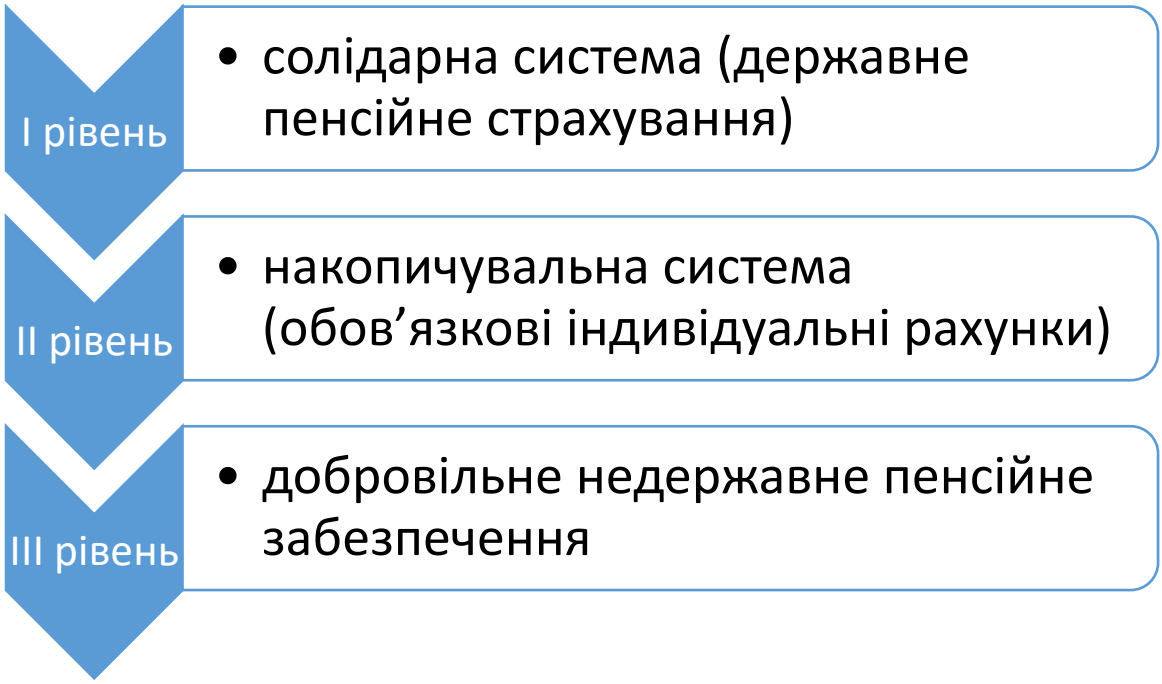

Рисунок 2.1. Структура пенсійної системи України

Перший рівень забезпечує базові соціальні гарантії для населення, другий - створює умови для формування додаткових фінансових ресурсів через накопичення, тоді як третій рівень дає можливість громадянам самостійно підвищувати рівень свого пенсійного забезпечення.

Суттєвий вплив на функціонування пенсійної системи України має повномасштабна війна, яка призвела до скорочення зайнятості, зменшення надходжень єдиного соціального внеску та зростання бюджетного навантаження. Одночасно збільшилася кількість осіб, які потребують соціального захисту, що додатково ускладнює функціонування системи [30].

Особливістю структури пенсійної системи України є її деформованість, яка проявляється у домінуванні солідарного рівня та фактичній відсутності повноцінного накопичувального компонента. Така ситуація обмежує можливості довгострокового фінансового планування та підвищує залежність системи від державного бюджету.

Таким чином, пенсійна система України формально відповідає багаторівневій моделі, однак фактично залишається переважно солідарною. Це зумовлює необхідність її подальшого реформування, спрямованого на розвиток накопичувальних механізмів та підвищення фінансової стійкості системи, що буде детально розглянуто у наступному підрозділі.

2.2. Аналіз діяльності Пенсійного фонду України

Діяльність Пенсійного фонду України є ключовим елементом функціонування національної пенсійної системи, оскільки саме ця інституція забезпечує акумулювання страхових внесків та здійснення пенсійних виплат. Ефективність роботи Пенсійного фонду безпосередньо впливає на рівень соціального захисту населення та фінансову стабільність держави. В умовах сучасних соціально-економічних викликів, зокрема демографічного старіння населення та наслідків повномасштабної війни, питання ефективності діяльності Пенсійного фонду набуває особливої актуальності.

Аналіз діяльності Пенсійного фонду доцільно розпочати з оцінки чисельності пенсіонерів, яка визначає рівень навантаження на систему (рис. 2.2).

Як свідчать наведені дані, протягом досліджуваного періоду спостерігається поступове скорочення чисельності пенсіонерів, що зумовлено демографічними процесами та міграційними змінами, посиленими воєнними подіями.

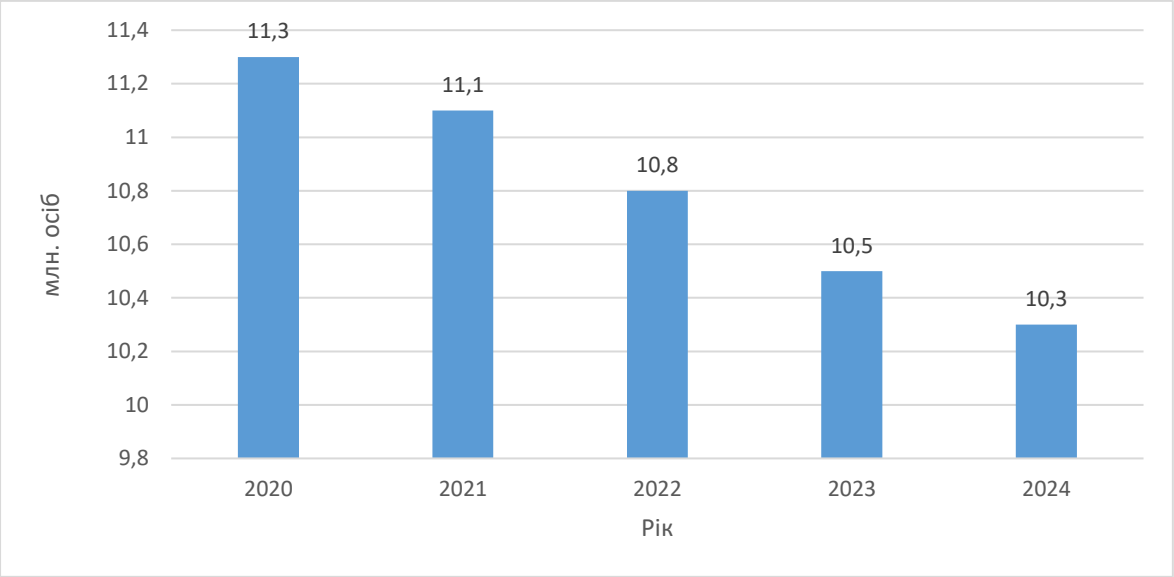

Рисунок 2.2. Динаміка чисельності пенсіонерів в Україні (складено автором на основі [48]**)**

Важливим аспектом аналізу є структура пенсіонерів за видами пенсій, оскільки вона дозволяє визначити характер соціального навантаження на пенсійну систему, оцінити розподіл фінансових ресурсів між різними категоріями отримувачів, а також виявити тенденції змін у соціальній структурі населення. Крім того, дослідження структури пенсіонерів дає можливість оцінити вплив демографічних, економічних і соціальних факторів на формування пенсійних виплат та обґрунтувати напрями вдосконалення пенсійної політики держави (табл. 2.2).

Аналіз структури свідчить про домінування пенсій за віком, що є характерним для старіючих суспільств. Водночас зростає значення пенсій по інвалідності, особливо в умовах воєнного стану, оскільки збільшується кількість осіб, які зазнали поранень, втратили працездатність або отримали інвалідність унаслідок бойових дій. Крім того, погіршення загального стану здоров’я населення, зумовлене соціально-економічними та психологічними чинниками воєнного

періоду, також сприяє зростанню цієї категорії пенсіонерів, що, у свою чергу, посилює навантаження на пенсійну систему.

Таблиця 2.2

Структура пенсіонерів в Україні за видами пенсій (2024 р.)

Вид пенсії	Кількість, млн осіб	Частка, %
За віком	7,5	72,8
По інвалідності	1,4	13,6
У разі втрати годувальника	0,6	5,8
За вислугу років	0,5	4,9
Соціальні пенсії	0,3	2,9
Разом	**10,3**	**100**

Джерело: узагальнено автором на основі звітів Пенсійного фонду України [18; 19]

Наступним етапом нашого аналізу є оцінка рівня пенсійного забезпечення населення, що дозволяє визначити реальний рівень матеріального забезпечення пенсіонерів та оцінити ефективність функціонування пенсійної системи. Аналіз динаміки середнього розміру пенсій (табл. 2.3) дає можливість простежити зміни у соціальних стандартах, а також виявити відповідність пенсійних виплат сучасним економічним умовам, зокрема рівню інфляції та вартості життя.

Дані свідчать про поступове зростання середнього розміру пенсій, однак його темпи часто не компенсують інфляційні процеси. Це пов’язано з обмеженими фінансовими можливостями Пенсійного фонду України, високим рівнем бюджетного дефіциту, а також необхідністю спрямування значних державних ресурсів на фінансування інших пріоритетних сфер, зокрема оборони в умовах

воєнного стану. У результаті реальний рівень пенсійного забезпечення населення залишається недостатнім, що негативно впливає на рівень життя пенсіонерів.

Таблиця 2.3

Середній розмір пенсії в Україні

Рік	Середня пенсія, грн
2020	3083
2021	3507
2022	3991
2023	4530
2024	5385

Джерело: складено автором на основі [48]

Ключове значення у дослідженні діяльності Пенсійного фонду України має аналіз його фінансових показників, оскільки саме вони відображають рівень збалансованості системи, її здатність виконувати соціальні функції та забезпечувати стабільність пенсійних виплат. До основних фінансових показників належать доходи, видатки та дефіцит бюджету Пенсійного фонду.

З метою оцінки динаміки фінансового стану Пенсійного фонду України доцільно проаналізувати відповідні показники за останні роки (табл. 2.4).

Аналіз наведених даних свідчить про стійку тенденцію до зростання як доходів, так і видатків Пенсійного фонду України. Водночас видатки систематично перевищують доходи, що зумовлює наявність хронічного дефіциту бюджету фонду. Особливо помітним є зростання дефіциту у 2023–2024 роках, що пов’язано з посиленням соціального навантаження в умовах воєнного стану та зменшенням надходжень від єдиного соціального внеску.

Таблиця 2.4

Доходи, видатки та дефіцит Пенсійного фонду України

Рік	Доходи, млрд грн	Видатки, млрд грн	Дефіцит, млрд грн
2020	466	479	-13
2021	520	539	-19
2022	594	612	-18
2023	676	705	-29
2024	745	780	-35

Джерело: складено автором на основі [48]

Для більш глибокої оцінки фінансової стійкості Пенсійного фонду доцільно розглянути відносний показник дефіциту, а саме його частку у доходах (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Динаміка частки дефіциту Пенсійного фонду України

Рік	Доходи, млрд грн	Дефіцит, млрд грн	Частка дефіциту, %
2020	466	-13	2,8
2021	520	-19	3,7
2022	594	-18	3,0
2023	676	-29	4,3
2024	745	-35	4,7

Джерело: розраховано автором на основі [48]

Як видно з таблиці, частка дефіциту має загальну тенденцію до зростання, особливо у 2023-2024 роках. Це свідчить про погіршення фінансової стійкості пенсійної системи та зниження рівня її самодостатності. Зростання відносного

дефіциту обумовлене як демографічними факторами, так і впливом воєнних подій, що призвели до скорочення економічної активності.

Важливим напрямом аналізу є також оцінка співвідношення платників страхових внесків і пенсіонерів, яке визначає рівень навантаження на солідарну систему (табл. 2.6). Це дозволяє оцінити фінансову спроможність системи забезпечувати стабільні пенсійні виплати за рахунок поточних надходжень, а також виявити ступінь її залежності від демографічних і економічних факторів. Чим нижчим є це співвідношення, тим вищим стає навантаження на працююче населення та тим більшими є ризики виникнення дефіциту Пенсійного фонду.

Таблиця 2.6

Співвідношення платників ЄСВ та пенсіонерів

Рік	Платники, млн	Пенсіонери, млн	Співвідношення
2020	12,8	11,3	1,13
2021	12,9	11,1	1,16
2022	12,2	10,8	1,13
2023	11,8	10,5	1,12
2024	11,5	10,3	1,11

Джерело: складено автором

Аналіз показує, що співвідношення платників внесків і пенсіонерів залишається на низькому рівні та має тенденцію до зниження. Це означає, що на одного пенсіонера припадає лише трохи більше одного платника, що є критичним для ефективного функціонування солідарної пенсійної системи.

Завершальним етапом фінансового аналізу є дослідження структури доходів Пенсійного фонду України, що дозволяє визначити основні джерела його фінансування (рис. 2.3).

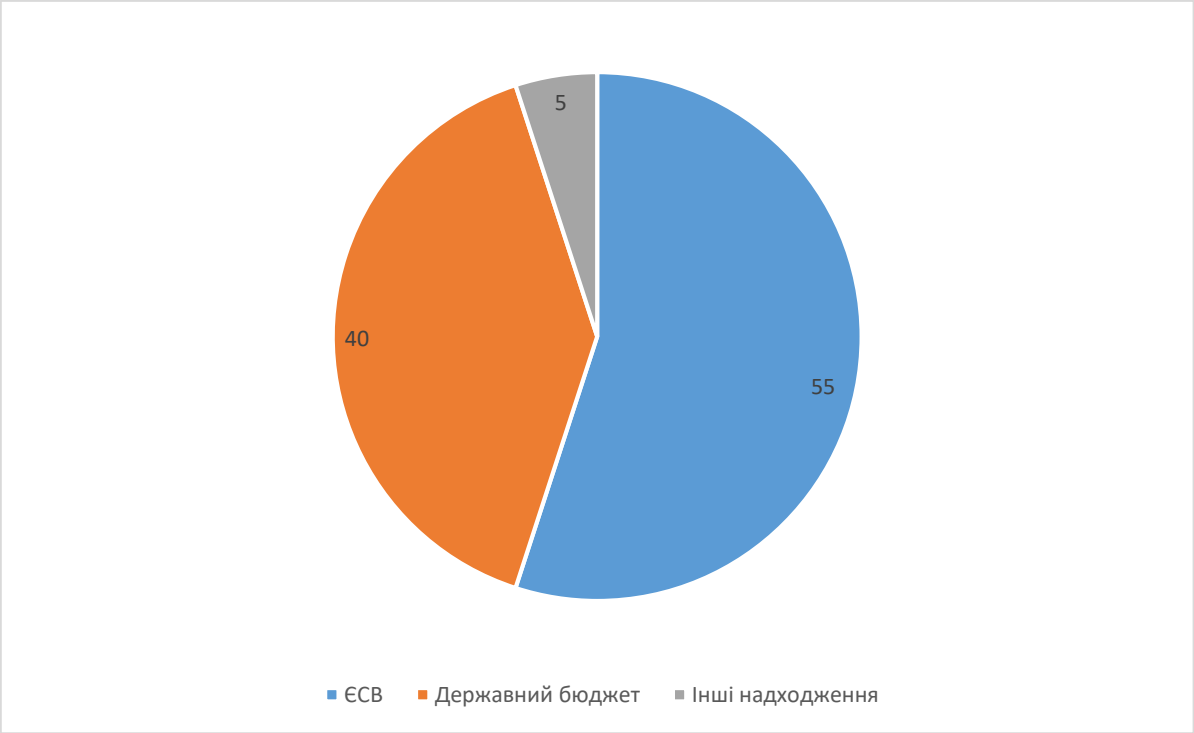

Рис. 2.3. **Структура доходів Пенсійного фонду України**

Джерело: складено автором на основі [48]

Як свідчать наведені дані, основним джерелом формування доходів Пенсійного фонду є єдиний соціальний внесок. Водночас значна частка бюджетних трансфертів (близько 40%) свідчить про високу залежність фонду від державного бюджету, що обмежує його фінансову автономність.

Слід зазначити, що в умовах повномасштабної війни фінансовий стан Пенсійного фонду зазнав додаткового негативного впливу. Зменшення зайнятості населення, скорочення економічної активності та зростання соціальних витрат призвели до поглиблення дисбалансів у системі.

Проведений аналіз діяльності Пенсійного фонду України свідчить про наявність системних проблем у його функціонуванні. Основними з них є хронічний дефіцит бюджету, несприятлива демографічна ситуація та низьке співвідношення платників внесків і пенсіонерів.

Структура пенсіонерів характеризується домінуванням пенсій за віком, що відображає процес старіння населення. Водночас зростає значення соціально вразливих категорій, зокрема осіб з інвалідністю, що посилює навантаження на систему.

Фінансовий аналіз показав, що Пенсійний фонд України значною мірою залежить від державного бюджету, що обмежує його стійкість і ефективність. В умовах воєнного стану ці проблеми загострюються, що вимагає комплексного реформування пенсійної системи.

Таким чином, діяльність Пенсійного фонду України потребує вдосконалення, спрямованого на забезпечення фінансової стабільності, підвищення ефективності управління ресурсами та розвиток альтернативних джерел пенсійного забезпечення.

2.3. Основні проблеми функціонування пенсійної системи

Функціонування пенсійної системи України на сучасному етапі супроводжується комплексом взаємопов’язаних проблем, що мають демографічний, економічний, фінансовий та інституційний характер. Їх сукупний вплив знижує ефективність системи пенсійного забезпечення, обмежує її фінансову стійкість і ускладнює реалізацію принципів соціальної справедливості. Попри те, що в Україні законодавчо закріплено трирівневу модель пенсійної системи, фактично її функціонування зосереджене переважно на солідарному рівні, що підвищує вразливість до зовнішніх і внутрішніх викликів [24].

Однією з ключових проблем є несприятлива демографічна ситуація, яка проявляється у старінні населення, зниженні народжуваності та скороченні частки економічно активного населення. У результаті зростає кількість осіб пенсійного віку при одночасному зменшенні кількості платників страхових внесків. Це

призводить до порушення балансу між доходами і видатками пенсійної системи та створює додаткове навантаження на Пенсійний фонд України [55].

З демографічними процесами тісно пов’язана проблема низького співвідношення платників страхових внесків і пенсіонерів. Як було встановлено в попередньому підрозділі, на одного пенсіонера припадає лише трохи більше одного платника, що є критичним показником для солідарної системи. Така ситуація означає, що система не здатна самостійно забезпечувати фінансову рівновагу і потребує постійної підтримки з державного бюджету [48].

Однією з найбільш гострих проблем є хронічний дефіцит Пенсійного фонду України. Як свідчать результати аналізу, видатки фонду стабільно перевищують його доходи, що призводить до формування стійкого бюджетного дефіциту. Це свідчить про структурну нестійкість системи та її залежність від бюджетних трансфертів [48]. У довгостроковій перспективі така ситуація є загрозливою, оскільки збільшує навантаження на державні фінанси та обмежує можливості розвитку інших соціально важливих сфер.

Високий рівень залежності Пенсійного фонду від державного бюджету є ще однією суттєвою проблемою. Значна частка доходів формується за рахунок бюджетних трансфертів, що свідчить про недостатню ефективність страхового механізму фінансування пенсій. У таких умовах пенсійна система частково втрачає свою страхову природу та набуває ознак бюджетної соціальної допомоги [13].

Важливою проблемою є також низький рівень пенсійного забезпечення значної частини населення. Незважаючи на поступове зростання середнього розміру пенсій, їх реальний рівень залишається недостатнім для забезпечення гідного рівня життя, особливо з урахуванням інфляційних процесів і зростання вартості життя. Це призводить до збереження високого рівня бідності серед пенсіонерів та посилює соціальну нерівність [35].

Суттєвим фактором, що негативно впливає на функціонування пенсійної системи, є високий рівень тіньової зайнятості. Значна частина працюючого населення або взагалі не сплачує страхові внески, або сплачує їх з мінімальної бази. Це призводить до зменшення доходів Пенсійного фонду в поточному періоді та формування проблем із пенсійним забезпеченням у майбутньому [30].

Окремої уваги потребує проблема незавершеності пенсійної реформи. Хоча законодавством передбачено функціонування трирівневої системи, накопичувальний рівень досі не запроваджений у повному обсязі, а недержавне пенсійне забезпечення залишається недостатньо розвиненим [42]. Це означає, що ризики пенсійної системи не диверсифіковані, а основне навантаження покладається на солідарний рівень.

Недостатній розвиток недержавного пенсійного забезпечення також є важливою проблемою. Причинами цього є низький рівень доходів населення, недостатня фінансова грамотність, а також низький рівень довіри до фінансових установ. У результаті третій рівень пенсійної системи не виконує належним чином свою функцію додаткового забезпечення громадян у старості [26].

В умовах повномасштабної війни зазначені проблеми суттєво загострилися. Воєнні дії призвели до скорочення економічної активності, зниження рівня зайнятості та зменшення надходжень до Пенсійного фонду. Водночас зросли соціальні витрати, пов’язані з необхідністю забезпечення військовослужбовців, ветеранів, осіб з інвалідністю та членів їхніх сімей [30].

Ще однією проблемою є нерівність у пенсійному забезпеченні. Існують значні відмінності у розмірах пенсій між різними категоріями пенсіонерів, що зумовлено особливостями законодавчого регулювання, умовами праці та рівнем доходів у період трудової діяльності. Це підриває принцип соціальної справедливості та знижує довіру населення до пенсійної системи [13].

Крім того, складність і фрагментарність нормативно-правового регулювання у сфері пенсійного забезпечення ускладнює розуміння механізмів функціонування системи для населення. Недостатня прозорість і передбачуваність пенсійної політики знижує мотивацію громадян до участі у системі соціального страхування [24].

Представимо основні проблеми функціонування пенсійної системи України у вигляді табл. 2.7.

Таблиця 2.7

Основні проблеми функціонування пенсійної системи України

Проблема	Сутність	Наслідки
Демографічне старіння населення	Зростання частки осіб пенсійного віку при скороченні працездатного населення	Підвищення навантаження на солідарну систему
Низьке співвідношення платників і пенсіонерів	Недостатня кількість платників ЄСВ	Дефіцит Пенсійного фонду
Хронічний дефіцит Пенсійного фонду	Перевищення видатків над доходами	Залежність від державного бюджету
Висока бюджетна залежність	Значна частка трансфертів із бюджету	Зниження фінансової автономії системи
Низький рівень пенсій	Недостатній рівень виплат	Погіршення рівня життя пенсіонерів
Тіньова зайнятість	Несплата або часткова сплата внесків	Зменшення доходів системи
Незавершеність пенсійної реформи	Відсутність повноцінного II рівня	Висока залежність від солідарної системи
Слабкий розвиток недержавного забезпечення	Низька участь населення у III рівні	Обмеження додаткових пенсійних доходів
Нерівність пенсій	Значна диференціація виплат	Зниження соціальної справедливості
Вплив воєнного стану	Скорочення доходів і зростання витрат	Погіршення фінансової стійкості

Джерело: складено автором на основі [24; 30; 35; 48; 55]

Узагальнення наведених проблем свідчить про їх комплексний і взаємопов’язаний характер. Більшість із них мають системну природу та не можуть бути вирішені ізольовано, оскільки зміни в одному елементі пенсійної системи впливають на інші її складові.

Зокрема, демографічні проблеми посилюють фінансові дисбаланси, тіньова зайнятість зменшує доходи системи, а відсутність накопичувального рівня обмежує можливості диверсифікації джерел пенсійного забезпечення. У сукупності це формує замкнене коло проблем, що потребує комплексного реформування пенсійної системи України.

Таким чином, аналіз дозволяє зробити висновок, що пенсійна система України характеризується наявністю системних проблем, які мають комплексний характер і взаємно підсилюють одна одну. До основних з них належать демографічне старіння населення, низьке співвідношення платників і пенсіонерів, хронічний дефіцит Пенсійного фонду, висока залежність від державного бюджету, низький рівень пенсій, тінізація зайнятості, незавершеність пенсійної реформи, слабкий розвиток накопичувальних механізмів та посилення навантаження в умовах воєнного стану. Вирішення цих проблем потребує комплексного підходу та буде розглянуто у наступному розділі.

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

3.1. Пенсійна реформа в Україні: етапи та результати

Реформування пенсійної системи України є тривалим і складним процесом, який здійснюється в умовах соціально-економічних трансформацій, демографічних змін та зовнішніх викликів. Необхідність реформ обумовлена структурними проблемами пенсійної системи, зокрема її дефіцитністю, залежністю від державного бюджету, несприятливою демографічною ситуацією та недостатнім рівнем пенсійного забезпечення населення [48; 55].

Сучасна пенсійна реформа в Україні має поетапний характер і спрямована на формування багаторівневої системи пенсійного забезпечення, яка поєднує солідарний, накопичувальний і добровільний рівні. Основні напрями реформування закріплені у законодавстві, зокрема у Законі України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» [24].

Перший етап реформування пенсійної системи пов’язаний із переходом від радянської моделі пенсійного забезпечення до страхової системи, що відбувся на початку 2000-х років. Прийняття у 2003 році базових законів стало основою для створення сучасної пенсійної системи, яка передбачає залежність розміру пенсії від страхового стажу та сплачених внесків. Цей етап був важливим кроком у напрямі підвищення прозорості та економічної обґрунтованості пенсійного забезпечення [24].

Другий етап реформування, який припадає на 2011 рік, був спрямований на підвищення фінансової стійкості пенсійної системи. У цей період було здійснено підвищення пенсійного віку для жінок, збільшення необхідного страхового стажу, а також обмеження спеціальних пенсій. Ці заходи мали на меті зменшення дефіциту Пенсійного фонду та адаптацію системи до демографічних змін [4].

Наступним важливим етапом стала пенсійна реформа 2017 року, яка передбачала модернізацію солідарної системи. Було запроваджено автоматичну індексацію пенсій, змінено підходи до визначення страхового стажу та перерахунку пенсій. Крім того, було підвищено вимоги до мінімального страхового стажу, що стимулювало легалізацію зайнятості [23].

Попри проведені реформи, ключовим завданням залишається впровадження другого, накопичувального рівня пенсійної системи. Його створення передбачає формування індивідуальних пенсійних рахунків громадян, що дозволить диверсифікувати джерела пенсійного забезпечення та зменшити навантаження на солідарну систему [42]. Однак на практиці цей рівень досі не функціонує, що є одним із головних недоліків реформування.

У сучасних умовах реформування пенсійної системи України відбувається під впливом нових викликів, пов’язаних із повномасштабною війною. Воєнні дії суттєво вплинули на економіку, ринок праці та систему соціального забезпечення, що ускладнює реалізацію реформ та потребує адаптації пенсійної політики до нових умов [30].

З метою узагальнення основних етапів пенсійної реформи в Україні доцільно представити їх у структурованому вигляді (табл. 3.1).

Аналіз етапів реформування свідчить про поступовий характер змін та їх спрямованість на підвищення фінансової стійкості пенсійної системи. Водночас результати реформ залишаються обмеженими через неповну реалізацію запланованих заходів.

Серед позитивних результатів реформ слід відзначити впровадження страхових принципів, підвищення прозорості системи, удосконалення механізму індексації пенсій та часткове зменшення дефіциту Пенсійного фонду в окремі періоди. Також було зроблено кроки у напрямі гармонізації пенсійної системи України з європейськими стандартами [44].

Таблиця 3.1

Етапи пенсійної реформи в Україні

Етап	Період	Основні заходи	Результати
I етап	2003 р.	Запровадження страхової системи	Формування трирівневої моделі
II етап	2011 р.	Підвищення пенсійного віку, стажу	Зменшення навантаження на систему
III етап	2017 р.	Осучаснення пенсій, індексація	Підвищення розміру пенсій
IV етап	2020–2024 рр.	Підготовка накопичувального рівня	Часткова модернізація системи

Джерело: складено автором на основі [4; 23; 24]

Водночас реформи не змогли повною мірою вирішити ключові проблеми пенсійної системи. Зокрема, зберігається високий рівень дефіциту Пенсійного фонду, низьке співвідношення платників і пенсіонерів, а також значна залежність від державного бюджету [48].

Крім того, відсутність повноцінного накопичувального рівня обмежує можливості диверсифікації пенсійних доходів та підвищення фінансової стійкості системи. Це свідчить про необхідність подальшого поглиблення реформ та впровадження нових механізмів пенсійного забезпечення [42].

Суттєвим фактором, що впливає на результати реформування, є рівень довіри населення до пенсійної системи. Недостатня прозорість, складність нормативного регулювання та нерівність у пенсійних виплатах знижують мотивацію громадян до участі у системі соціального страхування.

Узагальнюючи результати пенсійної реформи в Україні, слід зазначити, що вона має незавершений характер і потребує подальшого розвитку. Основними напрямами подальших змін мають стати впровадження накопичувального рівня, підвищення ефективності управління фінансовими ресурсами та забезпечення соціальної справедливості.

Таким чином, пенсійна реформа в Україні є складним і багатогранним процесом, результати якого мають як позитивні, так і проблемні аспекти. Її подальший розвиток має бути спрямований на створення стійкої, ефективної та соціально орієнтованої пенсійної системи, здатної відповідати сучасним викликам.

3.2. Проблеми та трансформація пенсійної системи України в умовах воєнного часу

Повномасштабна війна стала безпрецедентним викликом для соціально-економічної системи України, зокрема для пенсійного забезпечення. У цих умовах пенсійна система змушена функціонувати в режимі підвищеного навантаження, одночасно забезпечуючи стабільність виплат і адаптуючись до нових соціальних ризиків. Війна не лише загострила вже існуючі проблеми, але й спричинила появу нових структурних дисбалансів, що потребують глибокого аналізу та врахування при подальшому реформуванні системи [30].

Одним із ключових наслідків воєнного стану стало зниження економічної активності, що безпосередньо вплинуло на доходи Пенсійного фонду України. Скорочення виробництва, зниження зайнятості та зменшення рівня заробітних плат призвели до зменшення надходжень єдиного соціального внеску, який є основним джерелом фінансування пенсійної системи. Особливо гостро ця проблема

проявляється у регіонах, що зазнали активних бойових дій або тимчасової окупації [48].

Водночас спостерігається протилежна тенденція щодо видатків Пенсійного фонду. В умовах війни зростає кількість осіб, які потребують соціального захисту, зокрема військовослужбовців, ветеранів, осіб з інвалідністю внаслідок бойових дій, а також членів сімей загиблих. Це призводить до збільшення загального обсягу пенсійних виплат і додаткового навантаження на систему [30].

Суттєвим фактором є також масова міграція населення, яка має як зовнішній, так і внутрішній характер. Виїзд значної частини працездатного населення за кордон призводить до зменшення кількості платників страхових внесків, тоді як кількість отримувачів пенсій залишається відносно стабільною. У результаті погіршується співвідношення між платниками і пенсіонерами, що є критичним для солідарної системи [55].

Внутрішнє переміщення населення також створює додаткові виклики для пенсійної системи. Необхідність забезпечення безперервності пенсійних виплат для внутрішньо переміщених осіб потребує удосконалення адміністративних механізмів, цифровізації процесів та підвищення гнучкості системи [24].

Особливої уваги заслуговує проблема зростання кількості пенсій по інвалідності. Внаслідок воєнних дій значно збільшується кількість осіб, які втратили працездатність, що формує нову категорію отримувачів пенсій. Це має довгостроковий характер і створює додаткове фінансове навантаження на пенсійну систему [30].

Крім того, війна змінює структуру соціальних ризиків і підвищує роль держави у забезпеченні соціального захисту. Пенсійна система фактично стає одним із ключових інструментів підтримки населення в умовах кризи, що посилює її значення, але водночас збільшує фінансові ризики.

Важливою проблемою є також зростання залежності Пенсійного фонду від державного бюджету. В умовах скорочення власних доходів фонду держава змушена збільшувати обсяги фінансової підтримки, що створює додаткове навантаження на бюджет, особливо з урахуванням значних витрат на оборону [48].

У таких умовах особливо актуальною стає проблема фінансової стійкості пенсійної системи. Поєднання зменшення доходів і зростання видатків призводить до поглиблення дефіциту Пенсійного фонду, що підтверджує необхідність структурних змін у системі пенсійного забезпечення.

З метою узагальнення впливу воєнного стану на пенсійну систему України доцільно представити ключові напрями такого впливу у табличній формі (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Вплив воєнного стану на функціонування пенсійної системи України

Сфера впливу	**Прояв**	**Наслідки для пенсійної системи**
Доходи	Зниження зайнятості та зарплат	Зменшення надходжень ЄСВ
Видатки	Зростання кількості отримувачів	Збільшення фінансового навантаження
Демографія	Міграція населення	Погіршення співвідношення платників і пенсіонерів
Соціальна структура	Зростання інвалідності	Нові категорії пенсіонерів
Бюджет	Зростання трансфертів	Залежність від державного фінансування
Адміністрування	Переміщення населення	Ускладнення виплат
Економіка	Спад виробництва	Зниження фінансової стійкості

Джерело: складено автором на основі [24; 30; 48; 55]

Аналіз наведених даних свідчить про системний характер впливу воєнного стану на пенсійну систему України. Війна виступає не лише як зовнішній шок, а як фактор, що посилює всі ключові проблеми, визначені у попередньому підрозділі.

Водночас воєнний стан став каталізатором певних позитивних змін, зокрема прискорення цифровізації пенсійної системи, удосконалення механізмів дистанційного обслуговування та підвищення гнучкості адміністративних процедур. Це створює передумови для модернізації системи у довгостроковій перспективі [24].

Важливим аспектом є також необхідність адаптації пенсійної системи до післявоєнного відновлення. Очікується, що після завершення війни зросте кількість осіб, які потребуватимуть пенсійного та соціального забезпечення, що вимагатиме перегляду підходів до формування пенсійної політики.

Таким чином, функціонування пенсійної системи України в умовах воєнного часу характеризується поглибленням існуючих проблем, появою нових викликів та необхідністю швидкої адаптації до змін. Війна продемонструвала вразливість солідарної моделі та актуалізувала потребу у диверсифікації джерел пенсійного забезпечення.

Отже, забезпечення стійкості пенсійної системи в умовах воєнного та післявоєнного періоду потребує комплексного підходу, що включає як короткострокові антикризові заходи, так і довгострокові структурні реформи, які будуть розглянуті у наступному підрозділі.

3.3 Шляхи вдосконалення пенсійної системи України

Сучасний стан пенсійної системи України, а також аналіз її функціонування в умовах воєнного часу свідчать про необхідність комплексного реформування, спрямованого на підвищення фінансової стійкості, ефективності та соціальної

справедливості. Вдосконалення пенсійної системи має здійснюватися з урахуванням як внутрішніх соціально-економічних умов, так і міжнародного досвіду, адаптованого до українських реалій [44].

Одним із ключових напрямів є впровадження повноцінного другого, накопичувального рівня пенсійної системи. Його функціонування дозволить диверсифікувати джерела пенсійного забезпечення та зменшити залежність від солідарної системи, яка є вразливою до демографічних змін. Запровадження накопичувального рівня сприятиме формуванню довгострокових інвестиційних ресурсів і розвитку фінансового ринку [42].

Водночас впровадження накопичувальної системи має здійснюватися поступово та супроводжуватися створенням ефективної інституційної інфраструктури, зокрема системи державного нагляду, захисту прав вкладників та прозорого управління пенсійними активами. Особливо важливим є забезпечення довіри населення до цієї системи, без чого її ефективне функціонування буде неможливим.

Другим важливим напрямом є детінізація ринку праці та розширення бази платників страхових внесків. Це передбачає стимулювання легальної зайнятості, підвищення рівня заробітних плат та вдосконалення механізмів адміністрування єдиного соціального внеску. Зменшення тіньової зайнятості дозволить збільшити доходи Пенсійного фонду та зменшити його дефіцит [30].

Не менш важливим є підвищення фінансової стійкості Пенсійного фонду України. Це може бути досягнуто шляхом оптимізації видатків, удосконалення механізмів індексації пенсій та підвищення ефективності управління фінансовими ресурсами. У цьому контексті доцільним є впровадження середньострокового фінансового планування та підвищення прозорості бюджетного процесу [48].

Важливим напрямом реформування є розвиток недержавного пенсійного забезпечення. Створення сприятливих умов для функціонування недержавних

пенсійних фондів, а також запровадження податкових стимулів для громадян і роботодавців сприятиме формуванню додаткових пенсійних заощаджень. Це дозволить зменшити навантаження на державну систему та підвищити рівень пенсійного забезпечення населення [26].

У контексті сучасних викликів особливої актуальності набуває цифровізація пенсійної системи. Розвиток електронних сервісів, автоматизація процесів призначення та виплати пенсій, а також інтеграція інформаційних систем сприятимуть підвищенню ефективності адміністрування та зниженню рівня бюрократії [24].

Значну увагу слід приділити забезпеченню соціальної справедливості у пенсійному забезпеченні. Це передбачає зменшення диференціації пенсій, удосконалення механізмів визначення їх розміру та підвищення прозорості системи. Важливо забезпечити справедливий зв’язок між розміром внесків і рівнем пенсійних виплат, що сприятиме підвищенню довіри населення до системи [35].

В умовах воєнного та післявоєнного періоду необхідним є також врахування нових соціальних ризиків. Зокрема, потребує вдосконалення система пенсійного забезпечення військовослужбовців, ветеранів та осіб з інвалідністю внаслідок війни. Це передбачає розробку спеціальних механізмів соціального захисту та адаптацію пенсійної системи до нових умов [30].

З метою систематизації основних напрямів вдосконалення пенсійної системи України доцільно представити їх у вигляді узагальнюючої таблиці 3.3.

Аналіз запропонованих напрямів вдосконалення свідчить про необхідність комплексного підходу до реформування пенсійної системи України. Реалізація окремих заходів без урахування їх взаємозв’язку не дозволить досягти суттєвого результату.

Важливим є також поєднання короткострокових і довгострокових заходів. У короткостроковій перспективі необхідно забезпечити стабільність функціонування

системи в умовах воєнного стану, тоді як у довгостроковій - створити ефективну багаторівневу модель пенсійного забезпечення.

Таблиця 3.3

Основні напрями вдосконалення пенсійної системи України

Напрям	**Зміст заходів**	**Очікуваний результат**
Впровадження ІІ рівня	Створення накопичувальної системи	Диверсифікація доходів
Детінізація зайнятості	Легалізація ринку праці	Зростання надходжень
Фінансова стабілізація	Оптимізація доходів і видатків	Зменшення дефіциту
Розвиток ІІІ рівня	Підтримка недержавних фондів	Додаткові пенсії
Цифровізація	Електронні сервіси	Підвищення ефективності
Соціальна справедливість	Удосконалення формул пенсій	Зростання довіри
Адаптація до війни	Підтримка військових і ветеранів	Соціальна стабільність

Джерело: складено автором на основі [24; 26; 30; 42; 48]

Таким чином, вдосконалення пенсійної системи України має здійснюватися на основі комплексного підходу, який поєднує фінансові, економічні та соціальні аспекти. Реалізація запропонованих заходів дозволить підвищити ефективність функціонування пенсійної системи, забезпечити її фінансову стійкість та створити умови для гідного рівня життя населення.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження було розкрито теоретичні засади, проаналізовано сучасний стан та визначено напрями реформування пенсійної системи України. Отримані результати дозволяють сформулювати такі узагальнюючі висновки.

У першому розділі досліджено сутність пенсійного забезпечення та охарактеризовано основні моделі пенсійних систем у світі. Встановлено, що сучасні пенсійні системи функціонують на основі багаторівневого підходу, який поєднує солідарний, накопичувальний і добровільний компоненти. Доведено, що найбільш ефективною є модель, яка забезпечує баланс між соціальною справедливістю та фінансовою стійкістю. Також визначено ключові принципи побудови пенсійних систем, серед яких важливе місце займають принципи солідарності, страхового характеру, фінансової стабільності та диверсифікації.

У другому розділі здійснено аналіз сучасного стану пенсійної системи України. Встановлено, що формально система має трирівневу структуру, однак фактично домінує солідарний рівень, що зумовлює її високу залежність від демографічних та економічних факторів. Аналіз діяльності Пенсійного фонду України показав наявність хронічного дефіциту, зростання видатків та значну залежність від державного бюджету. Виявлено негативну тенденцію щодо співвідношення платників внесків і пенсіонерів, а також недостатній рівень пенсійного забезпечення населення.

Окрему увагу приділено аналізу структури пенсіонерів, який показав домінування пенсій за віком та зростання частки пенсій по інвалідності, що особливо актуально в умовах воєнного стану. Це свідчить про посилення соціального навантаження на пенсійну систему та необхідність її адаптації до нових умов.

У третьому розділі досліджено процес реформування пенсійної системи України та визначено його основні етапи. Встановлено, що реформи мають поступовий характер, однак залишаються незавершеними, зокрема у частині впровадження накопичувального рівня. Проаналізовано вплив воєнного стану на функціонування пенсійної системи, який проявляється у зниженні доходів, зростанні видатків, погіршенні демографічної ситуації та підвищенні залежності від державного бюджету.

У роботі доведено, що основними проблемами пенсійної системи України є демографічне старіння населення, низьке співвідношення платників і пенсіонерів, хронічний дефіцит Пенсійного фонду, високий рівень тіньової зайнятості, недостатній розвиток накопичувального та недержавного рівнів, а також посилення фінансового навантаження в умовах війни.

На основі проведеного дослідження запропоновано основні напрями вдосконалення пенсійної системи України, серед яких ключовими є впровадження накопичувального рівня, детінізація ринку праці, підвищення фінансової стійкості Пенсійного фонду, розвиток недержавного пенсійного забезпечення, цифровізація системи та забезпечення соціальної справедливості. Особливу увагу приділено необхідності адаптації пенсійної системи до умов воєнного та післявоєнного періоду.

Таким чином, досягнення фінансової стійкості та ефективності пенсійної системи України можливе лише за умови комплексного реформування, яке враховує як внутрішні економічні та демографічні фактори, так і сучасні зовнішні виклики. Реалізація запропонованих заходів сприятиме створенню сучасної, збалансованої та соціально орієнтованої пенсійної системи, здатної забезпечити належний рівень життя населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ..... 6

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Barr N. Economics of the Welfare State. – Oxford, 2020.
2. Disney R. Pension Reform in Europe. – 2020.
3. European Commission. Pension Adequacy Report, 2021. URL: https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738
4. European Commission. Pension Systems in EU, 2023.
5. Gruber J. Public Finance and Public Policy. – 2021.
6. Holzmann R., Hinz R. Old-Age Income Support. – World Bank, 2020.
7. IMF. Fiscal Monitor, 2022.
8. IMF (International Monetary Fund). Country Reports: Ukraine. URL: https://www.imf.org/en/Countries/UKR
9. OECD. Pensions at a Glance 2021.
10. OECD. Pensions at a Glance 2023. URL: https://www.oecd.org/pensions/pensions-at-a-glance/
11. World Bank. Ukraine Public Finance Review, 2021.
12. World Bank. Ukraine: Country Data. URL: https://www.worldbank.org/en/country/ukraine
13. Барановський О.І. Фінансова стабільність пенсійної системи // Фінанси України. – 2022.
14. Бойко А.В. Соціальні трансформації в Україні. – К., 2020.
15. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI.

16.Герасименко О.А. Тіньова економіка і пенсійна система // Економіка України. – 2023.

17.Грішнова О.А. Людський розвиток: навч. посіб. – К., 2021.

18.Данилишин Б.М. Економіка України в умовах кризи. – К., 2023.

19.Державна служба статистики України. Статистичні матеріали (2020-2024). URL: https://www.ukrstat.gov.ua

20.Діденко Л.В. Пенсійна реформа в Україні: сучасні тенденції // Науковий вісник. – 2022.

21.Економічна правда. Публікації щодо пенсійної системи.

22.Жаліло Я.А. Соціально-економічні реформи в Україні. – К., 2022.

23.Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» від 03.10.2017 № 2148-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2148-19

24.Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 № 1058-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15

25.Закон України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 08.07.2011 № 3668-VI.

26.Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 № 1057-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15

27.Іванова Н.С. Соціальні ризики і пенсійна система // 2023.

28.Ільчук Л.І. Соціальна політика держави. – К., 2021.

29.Кабінет Міністрів України. Урядові програми та постанови.

30.Коваленко Ю.М. Пенсійна система України в умовах війни // Економіка та держава. – 2023.

31.Ковалів М.В. Пенсійне страхування в Україні // 2020.

32.Колот А.М. Соціальна економіка. – К.: КНЕУ, 2020.

33.Конституція України від 28.06.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

34.Кравченко М.В. Проблеми функціонування Пенсійного фонду України // Економіка та держава. – 2023.

35.Кучеренко І.М. Накопичувальна система пенсійного забезпечення // Фінанси України. – 2022.

36.Кузьмін О.Є. Управління соціальними системами. – Львів, 2020.

37.Лібанова Е.М. Соціальна політика в Україні. – К.: НАН України, 2020.

38.Ліга.Нет. Аналітичні статті з пенсійної реформи.

39.Мандибура В.О. Пенсійна система України: сучасний стан. – К., 2020.

40.Марценюк О.В. Реформа пенсійної системи: проблеми і перспективи // 2021.

41.Мельник Л.Г. Економіка соціальної сфери. – Суми, 2021.

42.Міністерство соціальної політики України. Офіційний сайт. URL: https://www.msp.gov.ua

43.Міжнародний валютний фонд. Аналітичні звіти щодо України, 2020-2024.

44.Національний банк України. Макроекономічні огляди (2020-2024). URL: https://bank.gov.ua

45.Національний інститут стратегічних досліджень. Аналітичні записки.

46.Новікова О.Ф. Соціальна безпека: теорія і практика. – К., 2021.

47.Олійник А.М. Соціальне страхування: навч. посіб. – К., 2021.

48.Пенсійний фонд України. Офіційний сайт. URL: https://www.pfu.gov.ua

49.Петрова І.Л. Ринок праці і пенсійна система // Економіка України. – 2020.

50.Рахункова палата України. Звіти про виконання бюджету ПФУ. URL: https://rp.gov.ua

51.Рудь І.Ю. Фінансове забезпечення пенсійної системи // Фінанси України. – 2022.

52.Рябоконь В.П. Соціальна політика України. – К., 2022.

53.Савченко В.В. Державне регулювання соціальної сфери. – К., 2020.

54.Світовий банк. Pension System Review Ukraine, 2020-2023.

55.Сидоренко О.П. Демографічні виклики пенсійної системи // Демографія та соціальна економіка. – 2020.

56.Соколик І.В. Бюджетна політика і пенсійна система // 2022.

57.Ткаченко Н.М. Пенсійне забезпечення в Україні. – К., 2021.

58.Центр економічної стратегії. Пенсійна реформа в Україні, 2022-2024. URL: https://ces.org.ua

59.Шаповал В.М. Державне управління соціальною сферою. – К., 2021.

60.Шевченко О.О. Реформування пенсійної системи України // Економіка України. – 2021.

61.CASE Україна. Аналітичні матеріали.

VoxUkraine. Пенсійна система: дослідження, 2020-2024. URL: https://voxukraine.org